

Bereczki András

Új monográfia Észtország történetéről

Egy újabb színvonalas könyvvel gazdagodott az észt történelem magyarországi szakirodalma. Az alábbi rövid bírálatban nincs lehetőség egy-egy témakör vagy probléma mélyrehatóbb elemzésére, ezért – a teljesség igénye nélkül – tallózni fogunk egy kicsit a magyarul megjelent mű erényei és kevésbé sikeres megoldásai között. Ez utóbbit természetesen attól az óhajtól vezéreltetve, hogy a jó még jobb lehetne.

A Raun név nem ismeretlen a magyar olvasó számára, hiszen a magyarul is jól tudó Alo Raun (1905) professzor neve közismert a finnugrisztikában. Az Észtország iránt érdeklődők pedig már fiának, Toivo U. Raun (1943) professzornak a nevével is találkozhatnak, aki jelenleg a bloomingtoni Indiana Egyetem professzora. Most ismertetésre kerülő művéből a *Folia Estonica I.* kötetében (*Észtország a fordulat előtt*. Szombathely, 1992.), valamint a Magyar–Észt Társaság kiadásában is napvilágot látott már egy részlet, mely a finn nyelvű kiadás alapján készült.

Az észt történelemnek nincs könyvtárnyi irodalma magyar nyelven, de ha egy kicsit alaposabban utánanézzünk, szép számmal találunk olyan műveket, amelyekből ismereteket szerezhethetünk e témáról. Az 1980-as évek végétől különösen megnőtt az érdeklődés Észtország és az észt történelem iránt. Ezt bizonyítja az alábbi művek megjelenése is a már említett *Folia Estonica I.* és *II.* (1994) kötetén kívül: S. Sinilind: *Malomkövek között. Följegyzések az észtországi szovjet nemzetiségi politikáról, 1940–1984.* AB Független Kiadó, 1988.; Bojtár Endre: *Európa megrablása. A balti államok bekebelezésének története dokumentumok tükrében 1939–1989.* Budapest, 1989.; G. von Rauch – R. J. Misiunas – R. Taagepera: *A balti államok története.* Budapest, 1994.; M. Laar – L. Vahtre – S. Vahtre – H. Valk: *Észtország története.* *Folia Estonica VII.* Szombathely, 1999. A korábbi és az imént említett művek meglete egyúttal azt is jelenti, hogy az észt elnevezések és szakkifejezések egy részének már régóta létezik magyarul használatos megfelelője. Toivo U. Raun kötetének fordítói általában jó munkát végeztek, a mű elején található pontatlanságok után egyre jobban belelendültek a munkába, vannak benne kimondottan igényes részek. Az ELTE Finnugor Tanszékén 1994 óta az észt program, majd 1999-től az észt szak keretei között Toivo U. Raun finnre fordított könyve már eddig is fontos tansegédlet volt.

Raun monográfiája először 1987-ben jelent meg angol nyelven *Estonia and the Estonians* címmel, a magyar fordítás a *Hoover Institution Press* által 1991-ben megjelentetett második kiadás alapján készült, s ez utóbbihoz a szerző egy újabb érdekes fejezetet is csatolt, mely a posztkommunista időszakot és az 1990-es évek történéseit vázolja fel. A kötet finn nyelvű fordítása 1989-ben látott napvilágot. A munka ottani sikerét mutatja, hogy kb. kéttucat méltatás jelent meg róla különböző lapokban. E recenziók általában kiemelik, hogy a szerző a II. világháború eseményei mellett a szovjet korszakról is részletesen beszámol. A mű eredetileg angol nyelvű olvasóknak kívánt érthető képet adni az észtok történetéről. Ez egyrészt megkönnyítheti a tájékozódást a magyar olvasó számára is, hiszen a szerző ügyel arra, hogy munkája az Észtországot nem ismerő olvasóknak is világos legyen; másrészt, ha az észt történelem feldolgozása egy harmadik nyelv közbeiktatásával jut el a magyar olvasóhoz, az természetesen bizonyos nehézségeket is rejt magában.

Ami a felhasznált irodalmat illeti, igen alapos, hosszú felsorolás található a kötet végén. Angol, német, orosz és finn nyelvű művek mellett a listában szép számmal vannak észtországi és nyugati emigráns észt szerzők művei. Ez utóbbi azonban nem jelenti azt,

hogyan az emigrációba kényszerültekre gyakran jellemző keserűség és bizonyos egyoldalúság erre a műre is átragadt volna. A szerző kínosan ügyel az események és folyamatok objektív bemutatására, a távolságtartásra, nem kíván ítélni vagy védőbeszédet tartani, de egy-egy vitatott kérdésnél igyekszik megvilágítani a historiográfiai hátteret, az egymástól eltérő vélemények és szempontok mozgató rugóit. Ez a monográfia egyik legfőbb erénye. Raun a rendelkezésére álló irodalom szakszerű felhasználásával, kellő forráskritikával olyan következtetéseket vont le, amelyek kiállták az idő próbáját. A propagandával erősen átitatott szovjet kiadványokból is kihámozza a felhasználható tényanyagot. Ki lehet tehát jelenteni, hogy a szerző lelkiismeretesen utánanézett a megírás pillanatában rendelkezésre álló forrásoknak. A mű több mint 15 éve íródott, így nem lehet a szerzőtől számon kérni az időközben hozzáférhetővé vált források és szintézisek felhasználásának hiányát. Ugyanakkor nem kétséges, hogy az utóbbi másfél évtized észtországi kutatási eredményeinek kamatoztatása még időt állóbbá tenné a munkát. Ritkábban kellene például arra hivatkoznia a szerzőnek, hogy bizonyos kérdések még nincsenek kellőképpen tisztázva. A szerző arra is ügyel, hogy az eseményeket és folyamatokat az egyetemes történelem részeként és annak kontextusában mutassa be, ez megkönnyíti az észttörténelemben járatlanabb olvasó eligazodását.

A monográfia öt részből (fejezetből) áll, a függelékben található az észtországi földrajzi nevek német és orosz megfelelői, egy rövid szójegyzék, a rövidítések feloldásai, valamint a népszerű adatokat tartalmazó táblázatok. A már említett bőséges bibliográfiát névmutató és történelmi kronológia követi a mű végén. Térképeket, néhány fontosabb személy képét és néhány egyéb illusztrációt is találhatunk a kötetben. Egyes fejezeteken belül különböző történelmi periódusokat bemutató alfejezetek találhatóak, amelyekhez a politikatörténet ismertetésén kívül gazdasági, társadalmi, demográfiai, szociális és kulturális részek is járulnak, szép számú hivatkozással és adattal. A finn nyelvű kötethez képest jól sikerült az a megoldás, hogy itt a jegyzetek a lap alján szerepelnek, így nem kell a könyv végén „bogarászni”.

A demográfiai változásokat bemutató anyag igen hangsúlyosan szerepel a műben. A monográfia bővebben a 18. század elejétől mutatja be az eseményeket, de igazán részletes elemzésre csak a 19. század második felétől kerül sor a nemzeti öntudat megerősödésének, a nemzeti mozgalom kiteljesedésének megjelenítésével. Ennek alapján azt is állíthatjuk, hogy a munka aránytalan az eltelt évezredek, évszázadok s a bemutatásukra szánt oldalak számát illetően. Másrészt az is igaz, hogy az észtek 13. századi leigázásukat követően valóban csak a 19. század második felétől szólhattak bele saját sorsuk alakításába.

A bevezetést követő első rész 1710-ig kíséri figyelemmel Észtország történetét. Ez a rész, de különösen az őstörténettel foglalkozó oldalak távolról sem tartoznak a munka legsikeresebb részei közé, pedig ennek a témának a megvitatása rendkívül aktuális napjainkban Finnországban és Észtországban egyaránt. A balti finn népek őstörténetéről igen érdekes vita bontakozott ki az 1990-es évek elejétől kezdve különböző tudományágak eredményeinek felhasználásával. A korábbi kutatásokkal elégedetlen szakemberek és lelkes támogatóik hosszú – néha már személyeskedésektől sem mentes – polémiát folytattak az 1980-as évek legelejétől elfogadottnak tekintett elmélet képviselőivel. Az ún. *lázadók* által megrendezett konferenciák és a napvilágot látott kötetek egyúttal új eredmények felmutatására készítették a régebbi iskola híveit is. Az őstörténet-kutatás „féhér foltjait” feltérképezni kívánó kutatók egyik sarkalatos állítása az, hogy a balti finn népek ősei nem az ún. fésűs kerámia kultúra idején (Kr. e. IV–III. évezred) települtek be jelenlegi lakóhelyükre, hanem már jóval korábban, talán már a jégkorszaki jégtagaró visz-

szahúzódását követően. Egyébként is jellemző erre az iskolára, hogy sem időben, sem térben nem riad vissza a nagyobb távolságok áthidalásától.

Az őstörténeti rész bemutatásával kapcsolatos imént megfogalmazott hiányérzetet még az is tetézi, hogy a fordítás színvonala itt messze elmarad a később tapasztalt igényességtől. Úgy tűnik, mintha véletlenül egy javítatlan változat került volna be a magyar nyelvű kötetbe. Kisebb elírások és pontatlanságok mellett még a megértést zavaró hibák is előfordulnak: pl. *kilenc évezred* helyett kilenc évszázadig tart az őskor az első mondat szerint; *római vaskor* helyett román vaskor szerepel; *észt–lett határ* helyett észt–litván határ; (*Lett*) *Henrik Livóniai Krónikája* helyett Livóniai Henrik Krónikája áll a könyvben; a zsákmányszerző vagy rablóhadjáratok folytatása nem kizsákmányoló politika; az őskorban nem helyes az egyházközség és uradalom szavak használata stb. Egyébként egyes földrajzi nevek (pl. balti, baltikum; az Ingermanland és Inkeri helyett a latin Ingria stb.) használata, de különösen a közigazgatási kifejezések magyar megfelelőinek megtalálása végig sok borsot tört a fordítók orra alá. Ezzel kapcsolatban az is nehezítette a dolgukat, hogy a közigazgatásban használatos egyes kifejezések jelentése különböző korszakokban más és más volt. Az ősi tartományok élén álló *vanem*-ek esetében nem a szó szerinti magyar megfelelőkre – *idős, vén* – érdemes asszociálnunk, hanem az általuk betöltött vezető funkcióra.

Az 1200–1561 közötti alfejezetben Észtország németek és dánok általi meghódítását kísérelhetjük figyelemmel, valamint a történetírásban Ó-Livóniának nevezett államalakulat sorsát. A középkori észt történelem legnagyobb parasztlázadásáról (Szent György-éji lázadás, 1343–45), mely egyben függetlenségi harc és pogánylázadás is volt, eshetett volna talán kicsit bővebben is szó. Emellett erősen vitatható az az állítás, hogy a reformáció tanai lassan szivárogtak be a Baltikumba, s az is, hogy a tanítás német nyelven folyt volna a korabeli (egyházi) iskolákban.

Fordítási hibákat itt is találhatunk: lettgallok nem léteztek, csak *latgálok*, s a kuroniai bizonyára a *kur* (*kurs*) törzset jelentik. A *malev* az ősi észt tartományok (*maakond*) hadseregének volt a neve, nem újoncokat jelent. A lív és livóniai, továbbá a lett és litván melléknevek is felcserélődtek néhányszor. Kissé furcsán hat továbbá, ha a többes számú észt főnevekhez a magyar többes szám jelét is hozzáillesztjük (*sulasedek, vabadikudok* stb.). A svéd király pedig természetesen XIV. Erik volt, nem XIV. Henrik.

A következő rövidebb alfejezet a lengyel és svéd hegemonia évszázadait (1561–1710) mutatja be. A szerző – nagyon helyesen – igen kritikusan kezeli a demográfiai adatokat.

A földbirtokosokat természetesen nem baltikumi, hanem *balti német nemességnek* nevezük.

* * *

A második rész címe: Észtország orosz uralom alatt. Ebben 1710-től 1917-ig vehetjük szemügyre Észtország történetét, különös tekintettel a jobbágysorban szynylódó, majd abból fokozatosan felszabaduló észt nép helyzetének alakulására, a nemzeti öntudat és mozgalom kibontakozására, a központosító és oroszosító intézkedések elemzésére, valamint a függetlenség kimondásához vezető út körvonalazására. A nemzeti ébredés bemutatásánál jól sikerült szakaszok szólnak a politikai intézményrendszerről, a politikai ideológiákról és programokról. Külön alfejezet tárgyalja (Forradalom és háború, 1900–1917) a 20. század elejének meghatározó jelentőségű változásait. 1905 választóvonal az észt történelemben is. A szocializmus eszméjének megjelenése mellett a radikalizálódó észt társadalomban – az ideológiái megosztottság ellenére – végig fontos szerep jut a nemzeti célok összetartó erejének is. Ennek a korszaknak a felgyorsult változásai tették lehetővé a független köztársaság megeremtését, amelynek gyakorlatilag a lehetősége sem fogalmazódott meg 1917-ig. Mindebben fontos szerep jutott az aktív kulturális életnek és a viszonylag magas szintű iskolázottságnak.

A Morva Testvérek hatása és a morva testvérek kifejezések helyett szerencsésebb lenne a magyar fordításban a *hernhutista mozgalom* – vagy a *Herrnhuti testvérközösség* (észtül: *vennastekoguduse liikumine* – a hittestvérek gyülekezete mozgalom) használata. Az *Eesti Kirjameeste Selts* hagyományos magyar fordítása Észttollforgatók Társasága, míg a *laulupidu* nem dalfesztivál, énekesztivál vagy népdalfesztivál, hanem dalosünnep már hosszú évtizedek óta. A *Vanemuine Társaságot* nem lehet átkeresztelni Väjnmöjnen Társasággá. Az oroszosítás időszakában kinevezett estlandi kormányzó nem Sakovszkoj, hanem *Sahovszkoj*, az evangélikus egyházban nem plébánosok, hanem lelkészek szolgálnak. Amunkajáradék helyett nyugodtan lehet a *robot* szót használni, hiszen az észttörténelem 1810-es évek végétől az 1850-es évekig tartó szakaszát a robotkorszakának is szokták nevezni (*teoorjuseaeg*), mivel a személyükben márszabad parasztok az általuk bérelt földterületért továbbra is robottal adóztak ugyanúgy, mint a korábbi évszázadokban.

Aműharmadik része a függetlenség kialakulását, majd a két világháború közötti Észttársaság történetét elemzi sokoldalúan, részletesen és érdeklésztítő módon. Csak ennél a fejezetnél jutunk túl a könyv felén. Külön alfejezet tárgyalja az 1917-től 1920-ig terjedő szakaszt, az észttfüggetlenség kialakulását. Ennek a rendkívül bonyolult, nehezen átlátható korszaknak a tömör, mégis követhető bemutatása nem kis teljesítmény. A függetlenség kikiáltásáról (1918. február 24.) talán még is többször eshetett volna 3–4 mondatnál. Az 1918-as diktatórikus német megszállás idején észttpolitikusoknak nemcsak a britek és franciák *együttérését* sikerült megnyerniük, hiszen Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország májusban ideiglenesen *de facto* elismerte az Észttartományi Gyűlés hatalmát a békekonferencia összehívásáig, Észttország jövőbeli státusának megállapításáig. Különösen jól sikerült a szerzőnek annak az elemzése, hogy 1918–1920-ban függetlenségéi vagy polgárháború zajlott-e, továbbá azoknak a lehetőségeknek a felvázolása, amelyek közül az észttvezetésnek választania lehetett és kellett közvetlenül a szovjetizálást megelőzően.

A centrista Munkapártot (Tööerakond) lehetne így, szó szerint fordítani és nem Munkaspártnak, mert a későbbiekben a baloldalon Munkaspárt elnevezéssel is találkozhatunk. Igaz, Munkaspártnak szerepel más magyar nyelvű műben is.

A negyedik, ugyancsak terjedelmes fejezet a szovjet uralom alatti Észttország életét, az ott végbemenő folyamatokat elemzi higgadtan, a szakirodalomra támaszkodva. Részletesen szól az 1940-es szovjetizálásról, a német megszállásról (1941–1944), a sztálini korszakról (1944–1953) és az ellenállásról, valamint annak letöréséről, a kolhozosításról, a gazdaság átalakításáról és a közben lezajló kulturális és demográfiai változásokról. Ez utóbbinál az okokat is megkísérli feltárni. Ugyanakkor mintha ezeknél az alfejezeteknél csökkenne egy kicsit a korábbi fejezetekre jellemző lendület, dinamizmus és tömörség. Hosszabb alfejezet foglalkozik a posztstálini korszakkal (1953–1985), majd a szovjet rendszer lebontásával és az észttújászületéssel (1985–1991).

Az utolsó fejezet a függetlenség helyreállítását és az 1990-es évek Észttországát ismereti meg az olvasóval a szokásos több szempontú megközelítéssel. Raun már az előszóban is utal arra, hogy egy történész számára embert próbáló feladat a közelmúlt átfogó értékelése, de a szerző ezzel is sikeresen megbirkózik.

Toivo U. Raun *Észttország története* című munkája igazán nagy feltűnést akkor keltett volna, ha már 10 évvel ezelőtt megjelenhetett volna magyar nyelven. Ám így is kiválóan hasznosítható az oktatásban, és értékes útmutatóul szolgál mindazok számára, akik érdeklődnek az észttörténelem iránt, vagy akik összehasonlítás szándékával keresnek színvonalas anyagot tudományos kutatásaikhoz.

Raun, Toivo U.: *Észttország története*. Debrecen, 2001. Csokonai Kiadó, 340 l.

A fordítói munkacsoport vezetője: Görömböi Réka. A fordítói munkacsoport tagjai: Alföldi Orsolya, Görömböi Zsófia, Udvarhelyi Angelika. Lektorálta: Kereszties László.

Russisztikai szakértő: Agyagási Klára.